

УДК 346.5 | DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(114\)06](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(114)06)

БАБАДЖАНЯН Гаяне | аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: g.babadzhanian@knute.edu.ua | вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-6048-8787

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ: ЗАГАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто загальні обмеження договору купівлі-продажу товарів у сфері господарювання. Встановлено, що договір купівлі-продажу товарів є різновидом господарського договору, а відтак йому притаманні як загальні риси нормативного саморегулювання, особливості саморегулювання господарського договору, так і конкретні ознаки саморегулювання, які є конститутивними лише для купівлі-продажу товарів. Акцентовано, що сторони самі можуть виступати своєрідними «законодавцями», проте у визначених правом межах.

Ключові слова: договір купівлі-продажу, саморегулювання, господарська діяльність, нормативне саморегулювання, договірне саморегулювання, договірне зобов'язання.

Постановка проблеми. Саморегулювання господарської діяльності є важливим напрямом побудови демократичної, соціальної та правової держави, у якій має бути ефективно поєднано державне та приватне регулювання. У науці господарського права визначають інституційні та нормативні форми саморегулювання. Інституційній формі у вигляді дослідження проблематики саморегулювних організацій у різних сферах і галузях господарської діяльності приділено достатньо уваги, вивчення ж видів, засобів, особливостей нормативного саморегулювання потребує детальніших наукових розвідок. Тому визначення договору купівлі-продажу як засобу нормативного саморегулювання в господарському праві є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових колах досить активно обговорюється проблематика вдосконалення сучасної вітчизняної системи нормативного саморегулювання. Проблемні аспекти дослідження правової доктрини саморегулювання розглянуто у працях вітчизняних і закордонних учених, як-от: Є. Федик та С. Федик [1], О. Гончаренко [2], Г. Гоголіна [3] тощо. Однак основну увагу науковці зосередили на саморегулюванні договору та договірних відносин загалом. Проте договір купівлі-продажу як засіб нормативного саморегулювання не достатньо вивчено, що актуалізує важливість цього дослідження.

Матеріали та методи. Інформаційною базою статті є цивільне та господарське законодавство України, постанови Верховного Суду, праці вітчизняних науковців. У ході дослідження використано загальнонаукові методи пізнання юридичних явищ і процесів: діалектичний, формально-логічний, порівняльний, узагальнення.

Метою цієї статті є виокремлення загальних обмежень такого засобу нормативного саморегулювання, як договір купівлі-продажу товарів у сфері господарювання.

Результати дослідження. Договір купівлі-продажу (ДКП) упродовж існування суспільства був і залишається фундаментом торговельного обороту. Цей договір є найзручнішим, найефективнішим та надійним засобом виникнення господарських зобов'язань, торгового обслуговування населення, тому саморегулювання має важливу роль у цьому процесі. Основним завданням ДКП є формування ринкового товарообороту, де головними ознаками є непорушність і захист прав сторін, що їх гарантує Основний Закон держави.

Договір купівлі-продажу займає особливе місце в системі господарських договорів з огляду на його поширеність, динамічність правового регулювання та значущість для торговельного обороту як усередині держави, так і за її межами.

Варто погодитись з думкою С. Вавженчука, який зазначає, що «ще з класичного римського права договір купівлі-продажу визначався як договір, за яким одна сторона – *venditor* (продавець) – зобов'язується надати іншій стороні – *emptor* (покупцю) – товар, а покупець зобов'язується сплатити продавцю за цей товар відповідну грошову вартість. У римському праві встановлено, що договір купівлі-продажу є консенсуальним договором (*emptio et venditio*), в якому принцип свобод відігравав одну з найголовніших ролей» [4, с. 73]. У зв'язку з тим, що рецепція римського права торкнулася усієї континентальної Європи, положення, розроблені римськими юристами, стали взірцем для наслідування на багато століть. Елементи договірної саморегулювання, зокрема свобода договору, успадковані ще з часів існування римського права. Принцип свободи договору втілений як на законодавчому, так і на доктринальному рівнях. Конституція України, Цивільний та Господарський кодекси України та інші нормативно-правові акти встановлюють свободу договору та договірних відносин, зокрема в підприємницькій діяльності. Законодавчі положення щодо договору купівлі-продажу визначають загальні засади та принципи, що надають можливість сторонам самостійно врегульовувати відносини у певних, не заборонених нормативними документами межах.

Наразі для України є важливими положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейською спільнотою з атомної енергії та їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію), у яких встановлено перелік цілей, що постали перед Україною і ЄС, зокрема запровадити умови

для покращення торговельних відносин, що вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, завдяки створенню поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею»). Правове забезпечення саморегулювання господарської діяльності має базуватися на її положеннях.

Вивчення кращих моделей закордонних держав у контексті визначення елементів саморегулювання ДКП слугуватиме матеріалом для проведення компаративістських досліджень та актуалізації правового регулювання в Україні. На сьогодні практика регулювання держав ЄС характеризується пошуком балансу між державним регулюванням і саморегулюванням, адже ці поняття є апріорі взаємокорисними та матимуть переплітатись залежно від сфери їхнього застосування, а також мети, меж регулювання та форм. З огляду на це нормативне договірне саморегулювання має бути ефективно збалансованим, оскільки саморегулювання спрямоване не тільки на задоволення приватних інтересів суб'єктів, а в господарських відносинах і на реалізацію соціальної функції держави.

У договорі купівлі-продажу товарів як засобу саморегулювання реалізується принцип свободи волі, що дає змогу сторонам визначати для себе зручні правила поведінки у договірних відносинах. Свобода договору разом з рівністю учасників, їхнім вільним волевиявленням та іншими принципами належить до загальних засад цивільного та господарського права, закріплених у ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та ст. 179 Господарського кодексу України (ГКУ) [5; 6]. Волевиявлення сторін договору має бути вільним, відповідати їхній внутрішній волі та бажанню, погоджене без тиску, з боку інших учасників або контрагентів [7, с. 101].

Принцип свободи договору ставить за мету вільне виявлення волі сторін у разі вступу в договірні відносини, тобто сторони мають право погоджувати на свій власний розсуд будь-які умови договору, які не суперечать законодавству [8, с. 330].

У постанові Верховного Суду України в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду за справою № 559/1605/18 зроблено висновок щодо застосування ст. 627 ЦКУ та вказано, що «свобода договору має декілька складових. Зокрема свобода укладання договору: у виборі контрагента, виді договору, визначенні умов договору, формі договору. За реалізації принципу свободи договору варто враховувати вимоги ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, розумності та справедливості. Тобто законодавець, закріплюючи принцип свободи договору, встановив і його обмеження. Причому останні є одночасно й межами саморегулювання. Вони передбачені в абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, згідно з якою сторони не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства» [9]. Умови, що визначають власне учасники,

наділяються загальноприйнятим принципом – дозволено все, що не заборонено стосовно цього виду договірної зобов'язання, договору купівлі-продажу [1, с. 212].

Важливим принципом ДКП є принцип доцільності, який формує умови нормативного саморегулювання в змісті договорів. Цей принцип фактично узгоджує всю суть договору, адже навіть перші кроки в договорі – оферта та акцепт – у своїй основі наділені змістом доцільності [1, с. 213].

За визначенням В. Мілаша, «договір не просто формує правила сторін, а безперервно впливає на правовідносини, що виникли на його основі, передусім зобов'язального характеру. Під час виконання договору за взаємною домовленістю сторін або в односторонньому порядку можуть змінюватися договірні умови, що сприяють змінам самих договірних зобов'язань. Якщо розірвання договору завжди призводить до припинення договірних зобов'язань сторін, то одностороння відмова від виконання свого зобов'язання не припиняє дію самого договору» [10, с. 28].

С. Погрібний розглядає саморегулювання як особливий вид правового регулювання договірних цивільних відносин та зауважує, що відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 6 ЦКУ сторони не вважаються пов'язаними з імперативними приписами актів цивільного законодавства і мають право діяти виключно на власний розсуд, якщо інше не встановлено законодавством. Також науковець пропонує уточнити поняття імперативної норми, адже останні визначаються як категоричні та не можуть бути змінені за власним розсудом осіб [11, с. 53]. О. Беляневич у своїй монографії зазначає, що: «...сфера застосування конструкції договору постійно розширюється. У цивільному праві договірна саморегуляція може домінувати над іншими способами упорядкування відносин, насамперед у господарському праві виступає однією з основних правових форм відносин суб'єктів поряд з відносинами підпорядкування, а у певних випадках й ставиться під контроль держави, зокрема органів Антимонопольного комітету України» [12, с. 21]. Законодавець, закріплюючи принцип свободи договору, встановив і його обмеження. Норма права вказує на допустимість вибору поведінки під час купівлі-продажу, вибору сторонами умов, як-от: форма договору, предмет, строк і відповідальність за його порушення. Отже, сторони не мають можливості відступати від імперативних норм, закріплених в актах законодавства, у такий спосіб забезпечуючи саморегулювання у сфері договірних відносин у певних межах.

О. Гончаренко стверджує, що обмежувачими засадами саморегулювання господарського договору є дотримання принципів добросовісності та чесності ділової практики. Авторка виокремлює такі обмеження саморегулювання господарського договору: особливий суб'єктний склад, натомість суб'єктами саморегулювання можуть бути тільки представники

.....

певної сфери, галузі, видів господарської діяльності; допустимість відступу від принципу рівності сторін (окремі види договорів: державні контракти, договори приєднання); можливість обмеження договірної свободи з метою захисту публічних інтересів; діапазон специфічних вимог законодавства, які стосуються того чи іншого різновиду господарського договору тощо [2, с. 150]. Отже, учасники саморегулювання зобов'язані здійснювати свою діяльність, не посягаючи на права інших, проте до якої міри цей же учасник компетентний реалізовувати власну приватну ініціативу, тобто самореалізовуватись, визначено імперативними нормами законодавства.

Процес укладання ДКП у господарській діяльності є складним, адже поєднує диспозитивні та імперативні засади. *Диспозитивні* особливості проявляються у можливості учасників самоврегулюватися, а *імперативні* характеризуються регламентацією правил поведінки суб'єктів права. Відповідно до ГКУ учасники господарських відносин повинні виконувати зобов'язання належним чином, вжити усіх заходів, необхідних для належного виконання зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу [6]. Сторони вправі скористатись можливістю на практиці закріпити власну домовленість у змісті договору купівлі-продажу на вільно визначених умовах, у цьому разі подальша дисципліна у виконанні договірною зобов'язання буде чіткішою, зрозумілішою. Відповідно до зазначеного реалістичнішими стануть і характеристики для визначення понять у господарському праві, як-от: належне виконання, неналежне виконання чи невиконання договірною зобов'язання. Тож договір купівлі-продажу виступає засобом саморегулювання в разі, коли визначені державою норми включають «дозвіл» сторонам самоврегулюватися, тобто встановлюють, що вони мають на це право [13, с. 13]. Тому диспозитивний метод є основним, що застосовується під час саморегулювання сторін ДКП.

Отже, договір купівлі-продажу товарів є різновидом господарського договору, а відтак йому притаманні як загальні риси нормативного саморегулювання, особливості саморегулювання господарського договору, так і конкретні риси саморегулювання, що є визначальними лише для купівлі-продажу товарів. Найвиразніше це прослідковується під час укладення такого типу договору в мережі інтернет.

На думку Ю. Патинки, укладання договору з використанням інтернету породжує лише ряд специфічних та технічних проблем, адже правове регулювання цього процесу відбувається на базі загальних положень про зобов'язання [14, с. 53]. Проте О. Баранов припускає, що основна маса суспільних відносин, пов'язаних договорами, укладеними онлайн, може бути врегульована за допомогою традиційних правових норм, однак здебільшого вони потребують адаптації [15, с. 50].

Г. Гоголіна зазначає, що ДКП, укладені в інтернеті, мають свою особливість, зокрема звертаються до невизначеного кола осіб, апріорі не повинні бути дискримінаційними, тож ідентифікувати та виділяти покупців за якою-небудь ознакою з-поміж інших покупців у цьому разі неможливо [3, с. 158]. Водночас можливості саморегулювання договорів, які укладаються через інтернет, є ширшими порівняно з договорами, що укладаються в іншій формі, оскільки законодавство не встигає актуально та ефективно врегульовувати відносини, що складаються у мережі. Можна стверджувати, що укладення договорів через мережу інтернет вимагає детальнішого врегулювання цивільним і господарським законодавством та встановлення більш широкого спектра обмежень.

Висновки. Договір є універсальним механізмом приватного права, що надає його учасникам чималу свободу дій і можливість самим виступати своєрідними «законодавцями» для себе, проте у визначених правом межах. Обмеження саморегулювання у договорі купівлі-продажу товарів дають можливість детальніше визначити межі поведінки суб'єктів відповідно до норм господарського права.

Загальні принципи договірного права (принцип свободи договору, вільного волевиявлення, рівності сторін) у договорі купівлі-продажу товарів як засобу саморегулювання реалізуються сторонами за визначення форми договору, предмету, строку, умов виконання та відповідальності за його порушення тощо. Проте законодавець, закріплюючи вказані принципи, встановив і обмеження саморегулювання договору купівлі-продажу. У разі нормативного саморегулювання договору купівлі-продажу застосовним методом є диспозитивний, оскільки сторонам дано змогу самоврегулюватись настільки, наскільки їм не заборонено «буквою закону».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федик С. Є., Федик Є. І. До питання змісту умов нормативного саморегулювання. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. № 8. С. 210-216.
2. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.
3. Гоголіна Г. В. Місце електронного договору купівлі-продажу в системі торгівлі. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 158-161.
4. Вавженчук С. Я. Договір купівлі-продажу: класична доктрина та проблеми українського цивільного права. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 73-76.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 07.11.2020).

6. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (дата звернення: 07.11.2020).
7. Немченко С. С. Принцип свободи договору: головний принцип договірних відносин у цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 101-103.
8. Галунько В., Грищенко Л. та ін. Науково-практичний коментар (Господарський кодекс України). Київ. 2020. 752 с.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30 вересня 2020 року, справа № 559/1605/18. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/46/ec324b17ab158c44129dfe4af63b8c5e.rtf> (дата звернення: 05.11.2020).
10. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання. Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2014. 227 с.
11. Погрібний С. О. Імперативні та диспозитивні норми та їх роль в регулюванні цивільних відносин. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 46-52.
12. Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
13. Васильєв В. В. Диспозитивність норм цивільного права з точки зору формально-догматичного підходу. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 12. С.10-14.
14. Патинка Ю. О. Правові проблеми укладання договору купівлі-продажу з використанням мережі інтернет. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 53-56.
15. Баранов О. А. Правові проблеми електронної торгівлі. *Інформація і право*. 2012. № 2. С. 48-56.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2021.

Babadzhanian H. Contract of purchase and sale of goods: general restrictions on self-regulation.

Background. The article considers the peculiarities of the restriction of the contract of sale of goods in the field of management. The treaty is a unique mechanism of private law, which gives its participants a wide freedom of action, gives the opportunity to act as a kind of "legislators" for themselves, but within the limits set by law.

Analysis of recent research and publications. The issue of self-regulation is the subject of discussion by many scholars and practitioners. The topic of improving the modern domestic system of normative self-regulation is being actively discussed in scientific circles. However, in the considered works the main attention is paid to self-regulation of the contract and contractual relations in general. Such a means of normative self-regulation as a contract of sale has not been given sufficient attention, which is the scientific novelty and relevance of the article.

The *aim* of this article is to determine the content of the restrictions of such a means of regulatory self-regulation as a contract of sale in the field of management.

Materials and methods. The information base of the article is the civil and economic legislation of Ukraine, the decisions of the Supreme Court, the works of domestic scientists. In the course of the research general scientific methods of cognition of legal phenomena and processes were used: dialectical, formal-logical, comparative, method of generalization.

Conclusion. Self-regulation of the economic contract is limited by the imperative norms defined in the legislation. The self-regulation of a commercial contract is most clearly manifested in the fact that the parties can independently determine the terms of the contract and at the same time set restrictions on it. It is concluded that the contract of sale of goods is a kind of economic contract, and therefore it has both general features of regulatory self-regulation, features of self-regulation of the economic contract and specific features of self-regulation, which are decisive only for the sale of goods.

Keywords: contract of sale, self-regulation, economic activity, normative self-regulation, contractual self-regulation, contractual obligation.

REFERENCES

1. Fedik, S. Je., & Fedik, Je. I. (2019). Do pytannja zmistu umov normatyvnogo samoreguljuvannja [On the question of the content of the conditions of normative self-regulation]. *Visnyk L'vivs'kogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Bulletin of Lviv University of Trade and Economics*, 8, 210-216 [in Ukrainian].
2. Goncharenko, O. M. (2019). Samoregulyuvannya gospodars'koi' diyal'nosti: pitannya teorii' ta praktiki [Self-regulation of economic activity: questions of theory and practice]. Kyi'v: NDI privatnogo prava i pidprijemnictva imeni akademika F. G. Burchaka NAPrN Ukrai'ni [in Ukrainian].
3. Gogolinab, G. V. (2017). Misce elektronnoho dogovoru kupivli-prodazhu v systemi torgivli. [The place of the electronic contract of purchase-sale in the trading system]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 158-161 [in Ukrainian].
4. Vavzhenchuk, S. Ya. (2010). Dogovir kupivli-prodazhu: klasychna doktryna ta problemy ukrai'ns'kogo cyvil'nogo prava [Purchase-sale agreement: classical doctrine and problems of Ukrainian civil law]. *Jurydychnyj visnyk – Legal Bulletin*, 4, 73-76 [in Ukrainian].
5. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (data zvernennya: 07.11.2020) [in Ukrainian].
6. Gospodars'kyj kodeks Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 roku № 436-IV [Commercial Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (data zvernennya: 07.11.2020) [in Ukrainian].
7. Nemchenko, S. S. (2014). Pryncyp svobody dogovoru: golovnyj pryncyp dogovirnyh vidnosyn u cyvil'nomu pravi [Nemchenko S.S. The principle of freedom of contract: the main principle of contractual relations in civil law]. *Pivdenoukrai'ns'kyj pravnychyj chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 3, 101-103 [in Ukrainian].

8. Galun'ko, V., & Gryshhenko, L. (et al). (2020). Naukovo-praktychnyj komentar (Gospodars'kyj kodeks Ukraï'ny) *Scientific and practical commentary (Commercial Code of Ukraine)*. Kyi'v [in Ukrainian].
9. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Drugoi' sudovoi' palati Kasacijnogo civil'nogo sudu vid 30 veresnya 2020 roku, sprava №559/1605/18. Jedinij rejestr sudovih rishen' Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of September 30, 2020, case № 559/1605/18. Unified register of court decisions Retrieved from <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/46/ec324b17ab158c44129dfe4af63b8c5e.rtf> (data zvernennya: 05.11.2020) [in Ukrainian].
10. Milash, V. S. (2014). Perspektivi modernizacii' dogovirnih pravovidnosin u sferi gospodaryuvannya *Prospects for modernization of contractual relations in the field of management*. Harkiv: Harkivs'kij nacional'nij universitet mis'kogo gospodarstva im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
11. Pogribnij, S. O. (2010). Imperativni ta dispozitivni normi ta i'h rol' v regulyuvanni civil'nih vidnosin. [Imperative and dispositive norms and its role in the regulation of civil relations]. *Universitets'ki naukovi zapiski – University scientific notes*, 2, 46-52 [in Ukrainian].
12. Belyanovich, O. A. (2006). *Gospodars'ke dogovirne pravo Ukraï'ni (teoretichni aspekti) Commercial contract law of Ukraine (theoretical aspects)*. YUrinkom Inter [in Ukrainian].
13. Vasil'ev, V. V. (2018). Dyspozytyvnist' norm cyvil'nogo prava z tochky zoru formal'no-dogmatychnogo pidhodu. [Dispositiveness of civil law norms from the point of view of formal-dogmatic approach]. *Pidpryjemnyctvo gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship economy and law*, 12, (10-14) [in Ukrainian].
14. Patinka, Yu. O. (2016). Pravovi problemy ukladannja dogovoru kupivli-prodazhu z vykorystannjam merezhi internet. [Legal problems of concluding a contract of purchase-sale using the Internet]. *Aktual'ni problemy vitchyznjanoi' jurisprudencii' – Actual problems of domestic jurisprudence*, 3, (53-56) [in Ukrainian].
15. Baranov, O. A. (2012). Pravovi problemy elektronnoi' torgivli. [Legal issues of e-commerce]. *Informacija i pravo – Information and law*, 2, 48-56 [in Ukrainian].